

УДК 130.1:[316.324.7:37]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.5>

РОЛЬ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В ЖИТТЄВОМУ ЦИКЛІ СИСТЕМИ ОСВІТИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Василь Зінкевич

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра економіки та менеджменту
вул. Івана Франка, 24, 82100, м. Дрогобич, Львівська область, Україна
orcid.org/0000-0003-1004-1685*

У статті аналізується роль суспільної моралі в саморозгортанні системи індустріальної освіти, освіта розглядається не просто як орган, а як системоутворюючий стрижень цивілізації, і головна його властивість – готувати покоління людей, які, з одного боку, обслуговують наявні виробничі сили, а з іншого – проєктують майбутнє світової спільноти. Як специфічні засоби пізнавальної діяльності використовуються два інструменти: цивілізаційний підхід і парадигма життєвого циклу соціальних систем. Зростання для біологічних і соціальних систем відбувається, як відомо, в режимі гомеорезу. Надзвичайно «тонким» моментом є визначення точки переходу системи освіти від стадії самоорганізації в стадію сталого зростання. За гіпотезою автора, це можна зафіксувати появою паростків нової моралі. Тому в просторі індустріальної цивілізації був широко відомий період, коли розуми європейської спільноти були націлені на формалізацію саме моральних засад нової індустріальної форми життя людини. Завдяки зусиллям французьких моралістів енергія європейської спільноти була спрямована на «вгамування» природних пристрастей людини з метою створення неформальної нормативної системи для регуляції поведінки людини в громадянському суспільстві на противагу державному праву. За соціальним змістом це був період формування і утвердження в Європі буржуазних соціальних відносин. Це призвело до появи машинного виробництва, яке революціонізувало далі всю людську діяльність загалом. З проявом нової моралі процес формування індустріального суспільства стає керованим спочатку неформально визнаними співтовариством нормами моралі, а згодом регуляція закріплюється правом із боку держави. Далеко не випадково софісти Мандевіль і Гольбах розглядали мораль як інструмент влади. Основними засобами побудови нового суспільства і досягнення світлого майбутнього проголошуються освіта і виховання. Вирішальна роль при цьому відводиться розуму, його прогресу і здатності людини до нескінченного вдосконалення. У філософів-просвітителів проєкт модерну (сучасності) постає в завершеному вигляді. Можна сказати, що вони заснували нову релігію і віру – віру в розум і прогрес. Це була принципово інша моральна настанова планетарної спільноти, що ступила на незворотний шлях переможного індустріалізму.

Ключові слова: індустріальна освіта, виховання, життєвий цикл, зростання, умови, мораль, право, гомеорез, буржуазні відносини, держава.

Постановка проблеми. Сучасна криза в освіті свідчить про те, що індустріальна цивілізація завершує свій життєвий цикл, а разом із нею з планетарної арени мають зійти усі органи, що її обслуговували. Освіта – не просто орган, а системоутворюючий стрижень цивілізації і головна його властивість – готувати покоління людей, які, з одного боку, обслуговують наявні виробничі сили, а з іншого – проєктують майбутнє світової спільноти.

Дослідження специфіки освітянського процесу на будь-якій стадії життєвого циклу цієї соціальної системи є актуальним завданням філософії, етики і теорії освіти, теорії і історії педагогіки. Перевага філософського дослідження полягає в тому, що воно піднімає завісу над смислами навчально-виховного процесу залежно від підстави і соціально-політичних умов, в яких відбувається процес.

Мета статті полягає в уточненні ролі суспільної моралі на етапі зростання системи освіти індустріальної доби.

Матеріали та методи. Звісно, що така масштабна соціальна проблема вимагає нетрадиційного або зазвичай поширеного в повсякденній науково-пошуковій практиці інструментарію дослідження. Ми вважаємо, що це будуть два засоби: 1) цивілізаційний підхід, 2) парадигма життєвого циклу соціальних систем, що нині поширена в маркетингових дослідженнях фірм і товарів на ринку.

Результати. Зростання для біологічних і соціальних систем відбувається, як відомо, в режимі гомеорезу. Гомеорез – це стабілізований потік подій, який являє собою процес реалізації генетичної програми будови, розвитку і функціонування соціального організму, яким є соціальна система індустріальної освіти. Йдеться про соціальну систему як польову форму життя. Тому термін «гомеорез» тут використовується для підкреслення природного характеру її саморозгортання, що притаманний усім без винятку природним соціальним системам, що проходять життєвий цикл відповідно до вимог підстави і зовнішніх умов, в яких вони знаходяться.

Надзвичайно «тонким» моментом тут є визначення точки переходу системи від стадії самоорганізації в стадію сталого зростання. На наш погляд, «на поверхні» планетарного життя це можна зафіксувати появою паростків нової моралі. Тому в просторі індустріальної цивілізації був широко відомий період, коли розуми європейської спільноти були націлені на формалізацію саме моральних засад нової індустріальної форми життя людини. До французьких моралістів зараховуються, як відомо, Ларошфуко, Вовенарг, Гельвецій, Монтеск'є, Шамфор, Ривароль та ін. У 1711 році Шефтсбері опублікував книгу, що здобула широку популярність, – «The moralists». Крім нього, найбільш відомими англійськими моралістами були Кумберленд, Батлер, Кларк, Вільям Волластон, Ачесон, Хом (Ноті) і Фергюсон.

Їхні зусилля були спрямовані на «вгамування» природних пристрастей людини з метою створення неформальної нормативної системи для регуляції поведінки людини в громадянському суспільстві на протигагу державному праву. Вони шукали методи, щоб спрямовувати пристрасті і боротися з ними. «За щирість і нетерпіння вони нехтують систематичним порядком і логікою, забуваючи про них <...> Щирою пристрастю і нетерпінням приправляють вони свої роздуми і дослідження, знаходять для них індивідуальний, нерівний, хвилюючий стиль, який називається афористичним. У них ще живе з часів античності і середньовіччя гречність шкіл, академій та церков, любов до внутрішнього життя, ясності і краси, що запобігає непослідовності і самодержавному свавіллю», – писав К. Фостер у передмові до «Die fran zosischen Moralisten» (1938) [1].

З проявом нової моралі процес формування індустріального суспільства стає спочатку керованим неформально визнаними співтовариством нормами моралі, а згодом регуляція закріплюється правом із боку держави. Тому далеко не випадково софісти Мандевіль і Гольбах розглядали мораль як інструмент влади.

У марксистів мораль починає інтерпретуватись як форма ідеології. Як і в марксистів, у соціальній теорії Е. Дюркгейма мораль була представлена як один із механізмів соціальної організації: її інститути і нормативний зміст ставилися в залежність від фактичних суспільних умов, а релігійні і моральні ідеї розглядалися лише як економічні стани, відповідним чином виражені свідомістю.

При цьому варто зазначити, що саме новонароджена мораль Нового часу породила індустріальну культуру, а не навпаки. Цей принциповий для нас висновок ми підтверджуємо змістом статті «Мораль» у «Новій філософській енциклопедії» (2010). У цьому

джерелі читаємо: «У новосвропейській філософії (завдяки Макиавеллі, Монтеню, Бодену, Бейлю, Гроцию) складається <...> уявлення про мораль – як про незалежну і таку, що не зводиться до релігії, політики, господарювання, навчання формі управління поведінкою людей. Ця інтелектуальна установка на секуляризацію області моралі стала умовою більш приватного процесу формування і розвитку в XVII–XVIII ст. власне філософського поняття моралі. У принципі загальності відбилися властивості моралі як механізму культури, що задає людині позачасовий і над ситуативний критерій оцінки дій; за допомогою моралі індивід стає громадянином світу. Описані риси моралі виявляються за її концептуалізації з погляду імперативності – як системи норм. Інакше кажучи, мораль концептуалізується як сфера цінностей, що задається дихотомією добра і зла. За такого підходу, мораль оформилася як так звана етика блага і домінувала в історії філософії, вона постає не з боку її функціонування (яким чином вона діє, який характер вимоги, які соціальні та культурні механізми гарантують її реалізацію, якою має бути людина як суб'єкт моральності і т. ін.), а в аспекті того, до чого людина має прагнути і що заради цього робити, до яких наслідків приводять її вчинки» [2, с. 610–612].

Не виключено, що процес самоорганізації інформаційної цивілізації завершиться створенням сучасними філософами і етиками засад нової моралі, що буде спрямована на повне розкриття інтелектуального потенціалу пересічної людини та її «вживання» зі штучним інтелектом. Цей висновок є важливим для розуміння того моменту, коли завершиться етап зародження соціальної системи освіти інформаційної доби і почнеться процес її становлення.

Початок етапу становлення системи індустріальної освіти ми пов'язуємо з виходом на європейську освітянську арену руху Просвітництва з його ідеями гуманізму і професіоналізму (кінець XVII ст.), а завершення – зі становлення лібералізму і марксизму як світоглядних систем, здатних до запровадження власних моделей системи індустріальної освіти (кінець XIX ст.). За соціальним змістом це був період формування й утвердження в Європі буржуазних соціальних відносин. Йдеться про фіксацію того факту, що центр життя виробничої, культурної, соціально-політичної діяльності змістився в міста, де бурхливо почали розвиватися різноманітні форми промислової діяльності. Це призвело до появи машинного виробництва, яке революціонізувало далі всю людську діяльність загалом.

Відбуваються величезні зміни в розвитку наукового природознавства і філософії. Галілей вперше звернув увагу на розробку методології науки. Йому належить думка, що наука має спиратися на спостереження, експерименти і користування математичною мовою. Саме на цій основі Ньютон створив класичну механіку. Видатні філософи XVII ст. – Ф. Бекон, Т. Гоббс, Ф. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц та інші – звільнили філософію від схоластики і повернули її обличчям до науки. Основою філософського пізнання для них стала не сліпа віра, а розум, що спирається на логіку і факти. Власне, на ці складники процесу пізнання згодом спиралися представники німецької філософії: І. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах та ін.

І тільки в Новий час із його антропоцентричним світоглядом, коли людина вивільнилася з-під опіки і влади надприродного й була проголошена початком і причиною всього, що відбувається з нею у світі, свідомість перестає бути другорядним поняттям і набуває нового якісного виміру. Вперше було вжито Р. Декартом термін «свідомість» як особливу здатність душі. Він вважав, що свідомість – це інтелектуальна діяльність суб'єкта, який проектує світ. Вона відкрита тільки сама собі, тобто це самосвідомість. Свідомість Декарт подав у формі «я мислю», тобто фактично звів її до мислення, або до когнітивних актів [3].

Визначитись з освітянськими маркерами в цей період залишається складним кроком, оскільки в науковців із цього приводу немає узгодженого погляду. Немає згоди й серед дослідників більш глобального явища – індустріальної цивілізації.

Щодо різноманітних поглядів дослідників на індикатори становлення індустріальної цивілізації Г.П. Клімова зазначає: «У процесі з'ясування субстанціональної сутності становлення цивілізації як соціальної цілісності, що має особливу природу, а отже, виявлення базових підстав формування принципово нових умов, закономірностей функціонування і розвитку цивілізації, як об'єднуючих і інтегруючих підстав, виокремлюються: зростання і концентрація населення (Г. Чайдл, В. Файрсервіс та ін.), поява і певний обсяг додаткового продукту і його концентрація (Г. Чайдл, Р. Адамс, В.П. Люшечкін, В.М. Массон та ін.), розвинена іригація (Дж. Брейдвуд, В. Файрсервіс), збільшення динамічності суспільства, зокрема завдяки винаходу колеса (С. Пігот, В.М. Массон та ін.), соціальна диференціація (Р. Адамс, К. Фланері та ін.), ускладнення управлінської системи і необхідність концентрації влади (Р. Адамс, В.М. Массон та ін.), спеціалізація виробництва, розвиток ремесла, поділ праці (Р. Адамс, Т.М. Д'яконов, В.М. Массон, Х. Ніссен, К.К. Ламберг-Карлівський та ін.), суспільне багатство, що пов'язує індивідів суспільним інтересом (Л.І. Новікова), панування людей над людьми, новий (розділений) тип виробництва (Е.В. Сайко) та ін. [4, с. 30]. Розібратися в різноманітних пропозиціях критеріальної бази можна тільки завдяки генетичному аналізу, оскільки принципових суперечностей між пропозиціями наведених дослідників, на наш погляд, немає.

Оскільки нам треба обов'язково прийняти рішення з цього приводу, ми зупиняємось на тому, що становлення індустріальної освіти як автономної соціальної системи почалося з кінця XVII ст. за умов відповідності зовнішніх обставин для породження суспільного поділу праці і появи специфічної освітянської діяльності як порівняно самостійного явища, а завершилось її конституюванням наприкінці XIX ст.

Отже, період зростання системи індустріальної освіти ми позначаємо терміном кінець XVII ст. – кінець XIX ст. При цьому нагадуємо, що в цьому випадку ми «прив'язуємось» до етапів саморозгортання науково-технічних революцій, оскільки саме вони не тільки докорінно змінюють наукову картину світу, але й оновлюють усі технологічні процеси і тому постійно вимагають і зумовлюють модернізацію системи індустріальної освіти. Модернізація системи освіти мала гарантувати відповідність робочої сили і національної еліти змінам у планетарному організмі. Ці процеси природними узами пов'язані один з одним.

XVI–XVIII ст. в еволюції європейської цивілізації були періодом переходу від феодального до індустріального суспільства. Потужним атрактором цього руху було Просвітництво. Значну роль у процесі породження індустріальної цивілізації відіграли буржуазні революції в Нідерландах (1566–1609 рр.), Англії (1640–1660 рр.), Північній Америці (1775–1783 рр.), Франції (1789–1794 рр.). Перехідна епоха полягала в розкладанні феодального господарства і генезі основних ознак індустріального суспільства, яке внаслідок промислового перевороту в Англії і Французької буржуазної революції перетворилося на панівний клас.

Становлення індустріальної цивілізації пов'язане з розвитком мануфактурного виробництва, оскільки від ролі мануфактури в економічній структурі країн залежав розвиток їх загалом. Господарство XVI–XVIII ст. можна охарактеризувати як мануфактурне, що засноване на ремісничій техніці, поділі праці, вільнонайманій робочій силі. Це стадія промисловості, що історично передувала великому машинному виробництву. Існували два типи мануфактур – розсіяна (децентралізована) та централізована.

Передумови індустріалізації сільського господарства формувалися у трьох основних напрямках: створення буржуазних форм земельної власності, перетворення феодальної ренти на капіталістичну, зростання товарності. Ці процеси відбивали боротьбу між ринковим підприємництвом і дрібнотоварним виробництвом. Ця боротьба завжди виправдовувалась моральними постулатами тієї чи іншої протидіючої сили. Відбулися значні зрушення у сфері обігу і розподілу. Просте товарне виробництво переростало в ринкове, розвивався міжнародний поділ праці, формувалися національні, європейські та світові ринки товарів і грошей. Панівну роль тут відігравали Голландія і Англія. Європейські феодальні країни були вилучені зі світового ринку і перетворилися на країн-продавців продукції своїх аграрних економік. Почалося формування світового ринку як складової частини індустріальної економіки. Центрами світової торгівлі стали спочатку Лісабон, Севілья, з середини XVI ст. – Антверпен, у XVII ст. – Амстердам, у XVIII ст. – Лондон.

У цей період для духовного життя характерні значні досягнення в галузі науки і техніки. Посилився, що для нашого дослідження є надзвичайно важливим фактом, між- та внутрішньогалузевий поділ праці. У XVI ст. виокремилосся, наприклад, майже 100 основних ремесел, а у XVIII – 200. Лише в текстильній галузі було введено понад 20 спеціальностей. Так поступово формувалась потреба в масовій професійній підготовці робітників нової генерації.

Французька революція (1789–1794 рр.) набула загальноєвропейського і світового характеру. Вона зумовила кінець перехідного періоду та перемогу індустріального суспільства. «Замість, по суті, незалежних індивідів та громад, вона вперше в історії створила ситуацію, коли величезна маса продовольчих продуктів, товарів і послуг вироблялася на продаж, для бартеру, або обміну. Вона практично ліквідувала ті продукти, які вироблялися для власного споживання, для споживання безпосередньо виробником та його чи її сім'єю, і створила цивілізацію, в якій майже ніхто, навіть фермер, більше не був незалежним. Кожен потрапив майже в цілковиту залежність від продовольчих продуктів, товарів і послуг, вироблених кимось іншим» [5, с. 43].

Нагадуємо, що ця унікальна подія, мається на увазі індустріалізація планетарного простору, тривала майже два століття. Причину такого повільного становлення системи індустріальної освіти ми вбачаємо в тому, що: по-перше, кожна окрема країна створювала її у своєму специфічному середовищі; по-друге, в умовах аксіологічного вакууму, оскільки цінності індустріальної цивілізації надто повільно заявляли про своє існування; по-третє, було повністю відсутнє теоретичне обґрунтування її структури, функцій, технологічного і організаційного забезпечення; по-четверте, повільне становлення органів галузевого управління і нормативної бази створення системи індустріальної освіти; по-п'яте, фактично вона була без відповідного кадрового забезпечення; по-шосте, доволі негативна міжнародна обстановка, що постійно спалахувала гострими військовими конфліктами.

Наведені вище обставини суттєво вплинули на зміст, форми і темпи формування системи індустріальної освіти як цілісності. Найбільш суттєвим чинником тут є стан внутрішнього середовища. Середовище ми розуміємо як «сукупність зовнішніх впливів, під тиском яких знаходиться система, але взятих саме щодо неї. Тому інша система – інше середовище» [7, с. 110]. Далі ми прокоментуємо, як саме відбувалось становлення системи індустріальної освіти в провідних країнах світу.

Зовнішні умови на цьому етапі, що тривав неймовірно довгий період, кардинально змінювались кілька разів. В історичній науці він отримав, як відомо, назву «Новий час». Новий етап змінив на європейському просторі усі матеріальні і духовні складники суспільного життя. Звісно, що він торкнувся й моральних засад навчання і виховання людини,

оскільки наступ індустріалізму відбувався доволі агресивно, і треба було мати дедалі більше і більше робочої сили для задоволення потреб промислового виробництва. Причому оновлення промислової бази відбувалось на якісно новій індустріальній основі, якій навіть підкорилась поведінка капіталістичних держав. Цей період ще далеко не випадково називають періодом становлення класичного капіталізму. Система індустріалізму сформувалась повністю і тому стала класичною, оскільки класичною стала наука і філософія, що породили класиків педагогічної думки.

Ми в першому підході до дослідження цього етапу не будемо поділяти його на численні під етапи на довгому шляху становлення системи індустріальної освіти, які, безумовно, можуть виокремити класичні історики або історики педагогіки. Тому ми виокремимо тільки три специфічні періоди: 1) Просвітництво; 2) романтизм; 3) «чистий» капіталізм. Це означає, що умови формування системи індустріальної освіти на початку Нового часу зумовлював рух Просвітництва, на наступному кроці він логічно став заперечуватися антибуржуазним рухом романтизму, а згодом на планетарну арену виступив капіталізм як якісно нова формація, що змела феодалізм з усіма його матеріальними і духовними складниками.

Тенденції, що виникли, отримали подальший розвиток і посилення в XVIII ст. – столітті Просвітництва. Філософи-просвітители, особливо французькі, ще більше піднесли авторитет і значення розуму і науки, зробили винятково актуальним гуманізм епохи Відродження. Просвітители розробили концепцію нового суспільства, ядро якої становили універсальні загальнолюдські принципи, ідеали і цінності: свобода, рівність, справедливість, розум, прогрес і т. ін. Найважливішою рисою цієї концепції став футуризм у широкому сенсі слова, тобто радикальний розрив із минулим і спрямованість у «світле майбутнє», в якому мають торжествувати зазначені ідеали і цінності. Примітно, що лідери Великої французької революції, підкреслюючи радикальний розрив із минулим, оголосили 1793 рік першим роком « нової ери ».

Основними засобами побудови нового суспільства і досягнення світлого майбутнього проголошуються освіта і виховання. Вирішальна роль при цьому відводиться розуму, його прогресу і здатності людини до нескінченного вдосконалення.

У філософів-просвітителів проєкт модерну (сучасності) постає в завершеному вигляді. Можна сказати, що вони заснували нову релігію і віру – віру в розум і прогрес [7, с. 302–303]. Це була принципово інша моральна настанова планетарної спільноти, що вступила на незворотний шлях переможного індустріалізму.

Висновки. Таким чином, суспільна мораль визначає момент переходу системи від етапу зародження до етапу зростання системи освіти в будь-якій формі цивілізаційного розвитку. По-перше, це означає, що до тих пір, поки сучасна світова спільнота не почне напрацьовувати нову мораль інформаційної доби, її система освіти буде знаходитись у стані самоорганізації, а її буття буде знаходитись у глибинах планетарного соціального організму, незважаючи на масштаби глобалізації і міру інформатизації суспільства.

По-друге, нова ціннісна система суспільства, що виникне у просторі інформаційної доби, на основі нової моралі буде потребувати правового унормування, що приведе до перегляду міжнародного права, оскільки світ стає цілісним і відливається за лекалами світового суспільства знань.

Список використаної літератури

1. Моралисты. Философская энциклопедия. URL: [https://dic.academic.ru /dic.nsf/enc_philosophy/2743/МОРАЛИСТЫ](https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2743/МОРАЛИСТЫ).
2. Новая философская энциклопедия. Москва : Мысль, 2010. Т. 2. С. 610–612.
3. Проблема свідомості в історії філософії. URL: <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/filosofiya/part5/030.htm>.
4. Климова Г.П. Образование в контексте цивилизационного развития : монография. Харьков: ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2007. С. 30.
5. Тоффлер. Третья Хвиля /3 англ. пер. А. Євса. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. С. 43.
6. Богданов А.А. Всеобщая организационная наука. Текстология. В 2 т. Москва : Экономика, 1989. Т. 2. С. 110.
7. Философия : учебник для вузов / под общ. ред. В.В. Миронова. Москва : 2005. С. 302–303.

THE ROLE OF PUBLIC MORALITY IN THE LIFE CYCLE OF EDUCATION SYSTEMS OF INDUSTRIAL CIVILIZATION**Vasyl Zinkevych**

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Department of Economics and Management
Ivan Franko str., 24, 82100, Drohobych, Lviv region, Ukraine*

The article analyzes the role of public morality in the self-deployment of the industrial education system; education is seen not simply as an organ, but as a system forming core of civilization and its main property is to train generations of people who, on the one hand, serve the available productive forces and, on the other, project the future of the world community. Two instruments are used as specific means of cognitive activity: the civilizational approach and the paradigm of the life cycle of social systems. The growth for biological and social systems is known to occur in homeothesis mode. An extremely “subtle” point is determining the transition point of the education system from the stage of self-organization to the stage of sustainable growth. According to the author’s hypothesis, this can be recorded by the emergence of sprouts of new morality. Therefore, a well-known period was in the space of industrial civilization when the minds of the European community were aimed at formalizing precisely the moral foundations of a new industrial form of human life. Thanks to the efforts of the French moralists, the energy of the European community was directed to “quench” the natural passions of man in order to create an informal normative system for regulating human behavior in civil society as opposed to state law. In social terms, it was a period of formation and establishment of bourgeois social relations in Europe. This led to machine production, which further revolutionized all human activity in general. With the emergence of a new morality, the process of formation of an industrial society was governed initially by norms of morality, informally recognized by community and then regulation is fixed by state law. Therefore, it is not by chance that the Sophists, Mandeville and Golbach considered morality as an instrument of power. Education and upbringing are proclaimed as the main means of building a new society and achieving a bright future. The decisive role in this is given to the mind, its progress and the ability of man to infinite improvement. In the Enlightenment philosophers, the project of modernity is completed. It could be said that they have founded a new religion and belief - faith in reason and progress. It was a fundamentally different moral instruction of the planetary community, which took the irreversible path of victorious industrialism.

Key words: industrial education, upbringing, life cycle, growth, conditions, morality, law, homeothesis, bourgeois relations, the state.